

GELİŞME EKONOMİSİ POLİTİKALARINDA SON YÜZYILDA YAŞANAN DEĞİŞİM VE GÜNÜMÜZDE ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR

CHANGES OCCURED IN DEVELOPMENT ECONOMICS POLICIES OF LAST CENTURY AND TODAY'S PROMINENT ISSUES

Atıla BEDİR¹

Öz

Gelişme ekonomisi politikaları, başka bir ifadeyle büyüme başta olmak üzere ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınma amaçlı politika tercihleri, geçmişten günümüze her dönemin şartları ve bu dönemlerde öne çıkan iktisat düşünce iklimi çerçevesinde şekillenmektedir. Bu çalışmanın amacı, son yüzyılda iktisat politikalarında, daha tanımlı ifadeyle gelişme ekonomisi politikalarında yaşanan değişimin incelenmesi ve bu süreçte yaşanan temel politika değişikliklerinin altında yatan hususların irdelenmesidir. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde karşılaşılan sorunlar ve yaşanan eşitsizliklerin de etkisiyle şekillenen günümüz gelişme ekonomisi politikalarında öne çıkan hususlar ele alınmaktadır. Çalışmada yöntem olarak esasen İkinci Dünya Savaşı sonrası kamu müdahalesini salık veren kalkınma politikalarından günümüze doğru kronolojik bir süreç izlenmekte, temel politika değişimi ya da tercihlerinin neden ve sonuç bağlantılarının kurulmasına çalışılmaktadır. Günümüz gelişme ekonomisi politikalarında sürdürülebilir kalkınma ve büyümenin kapsayıcılık niteliğinin güçlendirilmesi önem kazanmaktadır. Ekonomide rekabet gücünün artırılması, değişen işgücü talebine uygun mesleki beceri kazanımı ve etkin sosyal koruma sistemlerine olan ihtiyaç artmaktadır. 1960'lı yılların planlı kalkınma modellerinden farklı olmakla birlikte, ekonomilerin işleyişinde plan, program ve stratejilere dayalı süreç işletiminde artış yaşanmaktadır. Gelinek noktada, 1980 sonrası uygulanan etkinlik, büyüme ve istikrar esaslı politikalar yerine iktisadi, sosyal ve çevresel konularda daha dengeli bir gelişme sürecinin amaçlandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Makro iktisat, gelişme ekonomisi, ithal ikamesi, Washington uzlaşısı, kapsayıcı büyüme, sosyal koruma.

Abstract:

Development economy policies, in other words, the policy preferences of countries for economic and social development, especially growth, are shaped within the framework of the conditions of every period from the past to the present, and the climate of economic thought that came to the fore in these periods. The aim of this study is to examine the changes in economic policies, more precisely in development economy policies, in the last century and to examine the underlying issues of the main policy changes in this period. Furthermore, the prominent issues in today's development economy policies, which are shaped by the effects of the inequalities experienced and the problems encountered at the national and international level, are discussed. In this study, as a method, a chronological process is followed from the development policies that recommended public intervention mainly after the Second World War to the present, and it is tried to establish the cause and effect connections of the main policy change or preferences. Strengthening the inclusiveness of sustainable development and growth gains importance in today's development economy policies. The need for increasing competitiveness in the economy, acquiring professional skills in line with the changing labor demand and effective social protection systems is increasing. There is an increase in process operation based on plans, programs and strategies in the functioning of economies, although it is different from the planned development models of the 1960s. At this point, it is seen that a more balanced development process in economic, social and environmental issues is aimed instead of the efficiency, growth and stability-based policies implemented after 1980.

Keywords: Macroeconomy, Development economics, import substitution, Washington consensus, inclusive growth, social protection.

¹ Dr., Yarı-Zamanlı Öğretim Görevlisi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, abedir25@gmail.com, Orcid:0000-0001-8715-3736.

1. GİRİŞ

İktisadi düşüncenin nitelikli bir birikimin ürünü olduğu gerçeğinden hareketle, bu alandaki düşünce ve politika gelişim sürecini keskin çizgi ve tarihlerle ayırmanın çok doğru olmadığı düşünülmektedir. Ancak bu çalışmanın konusunu teşkil eden son yüzyıl ekonomi politikalarında ilk ikisi çok daha belirgin olmak üzere üç temel kırılmanın yaşandığını ilk bakışta görmek mümkündür. Bunlardan ilki daha önceki dönemde hâkim anlayış olan neo-klasik düşünceden farklılaşarak kamu etkinliğinde kalkınma politikalarının yaygın olarak uygulandığı 1950-1973 dönemidir. Bu dönem 1929 yılı Dünya Ekonomik Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu sorunların giderilmesine yönelik çabaların da etkisiyle Keynesyen iktisadi düşünce ve kalkınma iktisadının dünya ekonomisinde ağırlıklı yer edindiği dönemdir. Bu politikalardan oldukça ayrılan ikinci temel kırılma ise 1980 sonrası uygulanan politikalarda görülmüştür. 1970'li yılların ortalarından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan sorunlara çözüm önerileri ekonomide kamunun ağırlığının azaltılması ve piyasa kurallarının hâkim kılınmasında aranmış ve 1980 sonrasında neo-liberal politikalara keskin bir dönüş yaşanmıştır. Bu bağlamda işgücü piyasasından, finansal piyasalara ve dış ticaret politikalarına kadar geniş bir alanda piyasaların liberalize edilmesi hususu iktisat politikalarının baskın karakterini oluşturmuştur.

Ancak bahse konu politikaların uygulandığı dönemde özellikle 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında gelişmekte olan ülkelerde sık ve derin etkileri olan finansal krizlerle karşılaşmıştır. 2008 yılında ABD ekonomisinde finansal kesimde başlayıp daha sonra reel sektöre yansıyan ve küresel boyut arz eden ekonomik krizle birlikte, hâlihazırda ulusal ve küresel düzeyde yaşanan eşitsizlikler ve karşılaşılan sorunlar genel kabul gören iktisat politikalarının tekrar gözden geçirilmesine yol açmıştır. Böylece, daha öncekiler kadar keskin olmamakla birlikte son yüzyıl ekonomi politikalarında üçüncü bir kırılmanın ya da yeni bir evreye geçiş sürecinin yaşandığını söylemek mümkündür. Geline noktada kapsayıcı büyüme ve sürdürülebilir kalkınma temelinde iktisadi, sosyal ve çevresel alanda daha dengeli bir gelişme sürecine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda çevresel sürdürülebilirlik, toplumda tüm kesimlerin refah düzeyinin artırılması, yoksulluk ve gelir dağılımında bozukluk gibi toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi ve ekonominin olası kriz ve sorunlara karşı dayanıklılığının artırılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, son yüzyılda iktisat politikalarında, daha tanımlı ifadeyle gelişme ekonomisi politikalarında yaşanan değişimin ayrıntılı olarak incelenmesi ve bu süreçte uygulanan temel politika değişikliklerinin altında yatan hususların irdelenmesidir. Çalışmada yöntem olarak, esasen 1950'li yıllar sonrası kamu yönlendirmesinin etkin olduğu kalkınma politikalarından günümüze doğru temel politika tercihleri kronolojik bir süreçte incelenmekte, bu tercihlerin sebep ve sonuç bağlantıları kurulmaya çalışılmakta, ayrıca günümüz gelişme ekonomisinde öne çıkan hususlar irdelenmektedir. Birinci kısımda gelişme ekonomisi politikalarının seyri ele alınmaktadır. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma politikaları, bu politikaların sağladığı kazanımlar, uzun dönemde ortaya çıkan sorunlar ve gelişmekte olan ülke borç krizleri irdelenmektedir. Daha sonra bu sorunlara çözüm amacıyla Washington uzlaşısı temelinde 1980 sonrası uygulanan Neoliberal politikalar, bu politikalara yönelik temel eleştiriler, yoksulluk ve gelir eşitsizliği hususları konu edinmektedir. Bu tartışmalarla birlikte insani gelişme ve yoksul yanlısı büyüme önermeleri ele alınmakta ve kapsayıcı büyümeye geçiş süreci özetlenmektedir. İkinci kısımda günümüz gelişme ekonomisi politikalarında öne çıkan hususlara odaklanılmaktadır. Sonuç ve öneriler kısmında, son yüzyıl gelişme ekonomisi politikalarında yaşanan değişim süreci, bu süreçlerin kazanımları ve eksiklikleriyle birlikte hâlihazırda ulusal ve uluslararası gündemde öne çıkan politika tercihleri hakkında temel çıkarım, değerlendirme ve önerilerde bulunulmaya çalışılacaktır.

2. SON YÜZYILDA GELİŞME EKONOMİSİ POLİTİKALARININ SEYRİ

Klasik iktisat kâr motifi ve serbest teşebbüsle sermaye birikiminin sağlanacağını ve ekonomide atıl kaynakların bulunmayacağını kabul etmektedir. Ayrıca Mahreçler Kanununa göre de talep yetersizliğinin olmayacağı ileri sürülmektedir. Klasik iktisadın esasen *laissez-faire* anlayışının devamı niteliğinde olan Neo-klasik anlayışta tüketicilerin fayda ve üreticilerin kâr maksimizasyonu sayesinde, her bir iktisadi aktörün “rasyonel” kararlarıyla toplumsal fayda da sağlanmış olacaktır. Böylece, kurallarını kendi işleyiş mekanizmasından alan serbest piyasa ortamında “görünmez el” vasıtasıyla bireylerin kendi çıkarlarını sağlama çabaları aynı zamanda toplumsal çıkarın sağlanmasını da mümkün kılacaktır. Bu doğrultuda şekillenen liberal düşünceye göre tam rekabet ortamında fiyat mekanizması kaynakların en uygun dağılımını sağlayacağından devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerekmektedir. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımıyla birlikte bu düşünce sorgulanır olmuş, piyasa mekanizmasının işleyişine olan güven zayıflatılmıştır. Bu politikaların bilhassa kendilerine özgü ekonomik yapıları olan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kalkınmasında yetersizliği hususu tartışılır hale gelmiştir (Berber, 2019: 79, 212-213; Kazgan, 2000; Öney, 1977: 11-13, 17-24).

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kalkınma Politikaları

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında, Keynes’in ekonomilerde tam istihdamın sağlanması için devletin talep artırıcı uygulamalarının gerekli olduğu yönündeki önermeleri kalkınma politikaları açısından bir “ön zemin” oluşturmuştur. Akabinde İkinci Dünya Savaşı’nın ekonomilerde oluşturduğu ağır tahribatın üstesinden gelinmesi ihtiyacı Savaş sonrasında kalkınma iktisadının yaygın olarak uygulanmasına katkıda bulunmuştur (Berber, 2019: 211-215; Kazgan, 2000: 220, 231; Pamuk, 2020: 223-224). Keynesyen politikalarla devlete dış ticaret, genişletici para ve özellikle maliye politikalarıyla talep artışı sağlama, iktisadi durgunluğu aşma, ekonomik büyüme ve istihdam oluşturma için etkin rol verilmektedir. Bu bağlamda kalkınma iktisadının yaygın olarak uygulandığı 1950-1973 döneminde dünya genelinde sadece iktisadi alanda değil gelişmiş ülkelerde sosyal alanlarda da kamu harcamaları ve refah devleti uygulamaları yaygınlaşmıştır (Pamuk, 2020: 191, 224, 247; Özdemir, 2005). Bu dönemde, ABD ve Almanya’da kısmen olmak üzere gelişmiş ülkelerde ve değişik tarihlerde uygulamaya konulmakla birlikte gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğunda farklı biçimlerde de olsa ulusal kalkınma planları uygulandığı görülmektedir (Waterston, 1969: 28-42). Bu süreçte gelişmekte olan ülkelerde içe dönük ekonomik kalkınma ya da daha tanımlı bir ifade olarak ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmış, korumacı dış ticaret ve çeşitli teşvik politikalarının yanısıra, planlı ve birbirini tamamlayıcı yatırımlarla geniş bir çeşitlilikte yerli üretimin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu çerçevede, “Altın Çağ” olarak adlandırılan 1950-1973 dönemi dünya ekonomisinde birçok yönüyle yüksek ekonomik performansın sergilendiği dönem olmuştur (Berber, 2019: 217; Maddison, 1989). Bu yıllarda ekonomik büyüme ve ihracatta “daha önce benzeri görülmedik” düzeyde yüksek artışların sağlandığı görülmektedir (Maddison, 1989: 34; Pamuk, 2020: 247-248).

Tablo 1: Dünya Ekonomik Büyümesi ve İhracat Artışı (Yüzde)

	1900-1913	1913-1950	1950-1973	1974-1979	1980-2019
Büyüme	2,8	2,1	5,1	3,5	2,8
İhracat Artışı	4,3	0,6	7,7	3,8	4,3

Kaynak: Maddison (1989: 36, 67) ve WTO (2021: 104)'ya göre düzenlenmiştir.

Tablo 1'de 1974 ve sonrası veriler DTÖ Dünya Ticaret İstatistikleri 2021 raporu dünya ihracat miktarı ve reel GSYH endeksi verilerinden türetilmiştir. Maddison (1989) çalışması; 1950 yılı öncesine ait veri kısıtı nedeniyle 16 OECD ülkesi, 15 gelişmekte olan ülke ve Sovyetler Birliğinden oluşan 32 ülke verisini kapsamaktadır. Bu verilerin 1980 yılı itibarıyla dünya hasılasının yüzde 85, dünya ihracatının yüzde 79, dünya nüfusunun yüzde 76'sını oluşturduğu ve iktisadi olarak dünya genelinin anlamlı bir temsiline karşılık geldiği çalışmada örnek verilerle de açıklanmaktadır (Maddison, 1989: 13, 24).

Bu çerçevede, Tablo 1'de görüleceği üzere 1950-1973 yılları arası dönem ekonomik büyüme ve ihracat açısından sırasıyla yıllık ortalama yüzde 5,1 ve yüzde 7,7 ile yirminci yüzyılda en yüksek performansın sergilendiği dönem olmuştur. Birçok yönüyle daha ayrıntılı irdelemek gerekirse; bu dönemde 16 OECD ülkesi ortalama yıllık büyümesi yüzde 4,9 iken gelişmekte olan ülkelerde yüzde 5,3 gibi daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda sabit sermaye stoğu gelişmekte olan ülkelerde daha hızlı olmak üzere tüm bölgelerde artmış, işgücü verimliliğinde iyileşme sağlanmış, yurtiçi yatırımların GSYH'ya oranı gelişmekte olan ülkelerde yüzde 11,4'ten yüzde 19,6'ya; beş gelişmiş OECD ülkesinde² ortalama yüzde 20,9'dan yüzde 26,2'ye çıkmıştır. Bu dönemin belirgin karakteri olarak hükümet harcamalarının GSYH'ya oranı gelişmiş ülkelerde ortalama yüzde 26,7'den yüzde 37,4'e yükselmiştir. Tüm bu gelişmelerin de etkisiyle işsizlik 1950-1973 arasında OECD ülkelerinde ortalama yüzde 2,6, 1964-1974 döneminde Almanya'da yüzde 1,1 olmuştur. Buna karşın enflasyon OECD ülkelerinde yüzde 4,1 gibi tolere edilebilir düzeyde görülürken, gelişmekte olan ülkelerde ortalama yüzde 17,5'e yükselmiştir (Maddison, 1989; Singh, 2008: 1-6, 13-14; Berber, 2019: 217; Glyn vd., 1988: 5-6).

Ancak 1970'li yıllar dünya ekonomisi için zorlu geçmiş, 1971 yılında Bretton Woods sisteminin altın ve Dolar endeksli sabit kur uygulaması, başka bir ifadeyle Dolar bazlı uluslararası para sistemi terkedilmiştir. 1973 yılında petrol fiyatlarındaki artışla birlikte ithal girdilerin maliyetli hale gelmesi ve verimlilik artışında yavaşlama eğilimi fiyatlar üzerinde artan enflasyonist baskı oluşturmuştur. Daha sonra 1979 yılı petrol krizinin de etkisiyle 1974-1979 yılları arasında yüksek enflasyon, görece artan enerji ithalatı yükümlülükleri ve ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu dönemde gelişmiş ülkelerin enflasyonu düşürmeye yönelik politikalarının da etkisiyle, Asya ülkeleri hariç olmak üzere dünya genelinde ekonomik büyüme yavaşlamış, işsizlikte artış ve artan enflasyonun tetiklediği stagflasyon ortamına girilmiştir (Glyn vd., 1988; Maddison, 1989: 37, 85-88; Pamuk, 2020: 241-242, 263-264; Singh, 2008: 11-13; United Nations, 2017: 50). Beş gelişmiş OECD ülkesinde ortalama enflasyon 1950-1973 yılları arasında yüzde 4,4'ten 1974-1982 yıllarında yüzde 9'a yükselmiş, bazı Latin Amerika ülkelerinde yüzde 100'ü aşmıştır (Maddison, 1989: 70). Diğer taraftan, Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde dış borçlar artmış, dış ticaret hadleri kötüleşmiş, gelişmiş ülkelerin enflasyonu kontrol amacıyla sıkı para politikaları ve artan faiz oranları zamanla Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde "kalkınmanın

² Bu kapsamda incelenen ülkeler: Fransa, Almanya, Japonya, İngiltere ve ABD.

kayıp on yılı” olarak da ifade edilen borç krizlerine yol açmıştır (Birdsall vd., 2010: 2-5; Edwards, 1995; Ertürk ve Yılmaz, 2014; United Nations, 2017).

2.2. 1980’li Yıllarda Latin Amerika ve Afrika Ülkeleri Borç Krizleri

1970’li yılların sonu ve 1980’lerin başında Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünde borç düzeyleri yüksek boyuta ulaşmıştır. Bu borçlar; ülkelerin ithal ikamesi amaçlı yatırım projelerinin finansmanından doğrudan kamu harcamalarının finansmanına ya da özel kesim tüketim harcamalarının artırılmasına kadar uzanan genişlikte farklı amaçlarla kullanılmıştır (Edwards, 1995:17-18). 1980’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin genelinde olduğu gibi Afrika ülkelerinde de artan bütçe açıkları, dış ticaret hadlerinde kötüleşme, kamu iktisadi kuruluşlarının finansman ihtiyacının yüksek faizli kredilerle karşılanması gibi hususlar iç ve dış borçların artışında etkili olmuştur (Ezenwe, 1993: 35-37). Bu çerçevede, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri borç krizleri olarak ifade edilen 1980’li yılların krizleri Latin Amerika ülkelerinde Ağustos 1982 yılında Meksika hükümetinin yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ilan etmesiyle başlayan ve diğer ülkelere de yayılan krizlerdir (Ertürk ve Yılmaz, 2014: 163; Ezenwe, 1993: 38).

1972-1982 arasında Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde cari açığın GSYH’ya oranı yüzde 2,2’den yüzde 5,5’a yükselmiş, dış borçların GSYH’ya oranı da 1975-1982 arasında yüzde 19’dan yüzde 46’ya çıkmıştır (Edwards, 1995: 4). 1973-1982 yılları arasında dış borçların Arjantin’de yüzde 500, Venezuela’da yüzde 700, Brezilya’da yüzde 500’den fazla, Meksika’da yüzde 900 arttığına dikkat çekilmektedir. Ülkelerin dış borçları arttıkça dış kaynak temini riskli ve daha zor hale gelmekte, bu durum yeni borçların ve bütçenin faiz yükünü artırmaktadır. Ayrıca böyle bir ortamda yeni borçlar yatırım ve diğer kalkınma amaçlarından ziyade zorunlu olarak borçların çevrilmesi için kullanılmakta ve bu sarmal artarak devam etmektedir (Westphalen, 1984: 71, 75).

Latin Amerika’da borç krizlerine iç ve dış faktörler etkili olmuştur. Dış faktörler arasında 1970’li yıllarda yaşanan iki petrol krizi ve dünya ekonomisinde daralma önemli bir etken olmaktadır. 1973 yılında yaşanan ilk petrol krizi ve petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle petrol ihracatçı ülkelerde oluşan fon bolluğu uluslararası ticari bankalar yoluyla kredi arzında artışa yol açmıştır. Literatürde “petrodolarlar”olarak ifade edilen bu fonlar ticari bankalarca gelişmekte olan ülkelere düşük faizle, hatta artan enflasyona rağmen negatif reel faizlerle kullanılmıştır. Buna karşılık 1970’li yılların sonlarına doğru gelişmiş ülkelerde artan enflasyon nedeniyle uygulanan sıkı para politikası ve faiz oranlarındaki yükseliş bu gidişatı değiştirmiş ve borç yönetimi önemli bir sorun haline gelmiştir. Diğer taraftan, dünya konjonktöründe daralma ve artan faiz oranlarına rağmen bu ülkelerde birbirine benzer bir şekilde, eski yatırım süreçleri ve tüketim harcamalarının devam ettirilmesi ve artan bütçe açıkları ülke içi faktörler olarak borç krizlerinde etkili olmuştur. Örneğin 1982 yılı Meksika borç krizi öncesinde bu ülkede bütçe açıklarının GSYH’oranı yüzde 16,5’e ulaşmıştır. Edwards (1995: 22-23)’ da 1970’li yılların sonlarına doğru aşırı değerli döviz kuru politikaları ve örneğin Şili’de 1981 yılında GSYH’ya oranı yüzde 14’e ulaşan cari açıklara borç krizlerinde belirgin ülke içi faktörler olarak işaret edilmektedir. Bu çerçevede ABD’nin bu ülkelerin önemli ticaret partneri ve ABD bankalarının yüksek düzeyde borç veren bankalar olmasının da etkisiyle ABD öncülüğünde ve IMF destekli borç yönetim ve yapılandırılmaları, 1985 yılı Baker Planı ve 1989 Braddy Planı gibi kurtarma plan ve programları uygulanmıştır (Ertürk ve Yılmaz, 2014: 163-166; United Nations, 2017: 60).

Diğer taraftan özellikle belirtmek gerekirse gelişmekte olan ülkeler içerisinde Doğu Asya ülkeleri 1960’lı yılların ortalarından sonra ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiş ve yüksek yurtiçi tasarruf oranları sayesinde borçlanma gereksinimleri diğer

gelişmekte olan ülkelere kıyasla oldukça düşük tutulabilmiştir. Doğu Asya ülkelerinin 1965-1980 yılları arası yıllık ortalama ihracat artışı yüzde 10 olmuş, 1965 yılında yüzde 23 olan tasarruflarının GSYH'ya oranı 1980 yılında yüzde 29'a ulaşmıştır (Edwards, 1995: 4).

2.3. 1980 Sonrası Neoliberal Politikalar

Yukarıda ifade edildiği üzere gelişmiş ülkelerde işsizlik ve yüksek enflasyon, gelişmekte olan ülkelerde artan dış borçlar ve ödemeler dengesi sorunları başta olmak üzere (United Nations, 2017: 50), dünya ekonomisinde 1970'li yılların ortalarından itibaren ağırlaşan sorunların da etkisiyle, 1980'li yıllardan sonra kamu müdahalesini salık veren büyüme ve kalkınma politikalarından uzaklaşmıştır. Fiyat istikrarı, dış ticaret ve sermaye hareketlerinde serbestleşme, kamu harcamalarının azaltılması ve özelleştirme uygulamaları önceliğinde, ekonominin işleyişinde piyasa mekanizmasına ağırlık veren neoliberal anlayışa keskin bir geçiş yapılmıştır.

Güney Amerika ülkeleri örnek deneyimlerinden hareketle, 1989 yılında John Williamson tarafından Uluslararası Ekonomi Enstitüsü konferansında sunulan politika önermeleri bu dönemin iktisadi anlayışının somut özetini oluşturmuştur. Bu politikalar Washington'da yerleşik kuruluşlardan IMF, Dünya Bankası, ABD Hazine Bakanlığı ve diğer aktörlerce benimsenip desteklendiği için Washington uzlaşısı olarak adlandırılmıştır. Washington uzlaşısı, özetle, 1) mali disiplin, 2) kamu harcamalarının yönlendirilmesi, 3) vergi reformu, 4) finansal liberalizasyon, 5) rekabetçi döviz kuru, 6) dış ticarete liberalizasyon, 7) yabancı sermaye girişlerinde serbestlik, 8) özelleştirme, 9) deregülasyon ve 10) mülkiyet haklarının korunmasını önermektedir. Liberalizasyon ve küreselleşme olarak da ifade edilen bu politikalar hemen hemen bütün ülkelerde yer edinmiş, ayrıca Dünya Bankası ve IMF'in gelişmekte olan ülkelerde yürüttükleri yapısal uyum ya da istikrar programlarının mali yardım şartı olarak uygulanmıştır (Birdsall vd., 2010: 6-10; Commission on Growth and Development, 2008: 5; Lopes, 2012: 69-70; Rodrik, 2006: 973-974, 978; United Nations, 2017: 50-52, 62; Yıldırım, 2011: 5-8).

Ancak 1980 ve 1990'lı yıllarda bu politikaların uygulandığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir dağılımında beklenildiği biçimde yeterli gelişme sağlanamamıştır. Örneğin kişi başına gelir açığı bu politikaların yaygın olarak uygulandığı Latin Amerika ülkeleri ile ABD arasında artmıştır. Buna karşılık, küresel piyasalara entegre olmaya çalışmalarına rağmen bu süreçte görece farklı ya da özgün politika tercihlerinde bulunan Doğu ve Güney Asya ülkeleri³ ile ABD arasında gelir açığı daralmış ve iktisadi gelişme açısından belirgin bir yakınsama sağlanmıştır. Latin Amerika ülkelerinde yoksulluk düzeyi sabit seyretmiş, yüksek gelir eşitsizliği daha da artarak gini katsayısı 2000 yılında ortalama yüzde 51,4'e yükselmiştir (Birdsall vd., 2010: 16-17, 31; Lopes, 2012: 71-72; United Nations, 2017: 63).

Bu bağlamda 1990'lı yıllarda yaygın bir şekilde Washington Uzlaşısı önermelerine uygun reform programları uygulanmasına rağmen, 1994-1999 yıllarında orta gelirli on ülkede önemli finansal krizler yaşanmıştır (Naim, 2000: 517-518; Sachs, 1999: 377). Bu krizlerde öncelikle ülke içi ve uluslararası kaynaklı makroekonomik koşulların etkisiyle ülke para birimlerinde aşırı değerlenme görülmektedir. Bu durum döviz kurundaki yukarı yönlü hareketliliğin önlenmesi için Merkez Bankaları rezervlerinde azalmaya yol açmakta,

³ Bu dönemde Doğu ve Güney Asya ülkelerinin Washington uzlaşısının öngördüğü politikalarından ayrılarak kamu yönlendirmesine dayalı ulusal kalkınma tercihlerinde bulunduğu dikkat çekilmektedir. 1980'li yıllarda Latin Amerika, Afrika ve Batı Asya ülkelerinde yıllık ortalama yüzde 1,5-1,7 düzeyinde büyüme sağlanırken Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinin yüzde 7,2 büyüdüğü görülmektedir (United Nations, 2017: 51-52).

nihayetinde rezervlerde eksilme ile yerli paranın devalüasyonu piyasalarda panik ortamı yaratarak ani ve yüksek düzeyde kısa vadeli sermaye çıkışlarını hızlandırmaktadır (Sachs, 1999: 377, 383). Bu tür ödemeler dengesi krizlerine yol açılmaması için esnek kur politikası, kısa dönemli borçlanmanın asgariye indirilmesi ve etkin bankacılık düzenlemeleri önemli görülmektedir (Sachs, 1999: 377, 388-389).

Özetle belirtmek gerekirse, 1990'lı yılların ortalarından itibaren Latin Amerika ve Doğu Asya ülkeleri, Rusya ve Türkiye sık ve derin etkileri olan finansal krizlerle karşılaşmıştır. Bu krizlerin çoğu finansal piyasalar ve iktisadi aktörler tarafından önceden algılanamamış, muhtemel bir olumsuzlukla birlikte "sıcak para" niteliğinde kısa vadeli sermaye hareketlerindeki ani çıkışlar bu krizlerin başlamasını tetiklemiştir. 1990'lı yıllarda Meksika (1994-1995), Arjantin (1995), Türkiye (1994), Venezuela (1994), Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Malezya, Tayland (1997-1998), Brezilya (1998) ve Rusya (1998) krizleri yaşanmıştır. 2000'li yılların başında Türkiye (2001) ve Arjantin (2002) finansal krizlerle karşılaşmıştır (Delice, 2003: 66-67; Rodrik, 2006: 975; Sachs, 1999: 377; The World Bank, 2005: 8; Yıldırım, 2011: 8-12). Dünya Bankasının 1990'lı yılları değerlendirdiği çalışması (The World Bank, 2005: 4)'na göre gelişmekte olan ülkelerde ortalama her üç yılda bir negatif kişi başına ekonomik büyüme gözlenmiştir.⁴

Ülke ekonomilerinin farklı özellikleri ya da sorunları bulunmakla birlikte yukarıda belirtilen finansal krizlerin birçok bakımdan ortak yanlarının olduğunu belirtmek mümkündür. Aşırı değerli ulusal para birimi, dış dünyayla faiz oranı farklılığının yüksek olması, kriz öncesi büyüyen ekonomiye kısa vadeli sermaye girişleri ya da kısa vadeli dış borçlarda artış, bankacılık denetleme sisteminde sorunlar ve özel sektöre açılan riskli krediler yaşanan krizlerde temel sebepler olarak belirtilebilir. Bununla birlikte daha makro düzeyde irdelendiğinde; yüksek enflasyon, bütçe açıkları, tasarruf oranlarında düşüklük ve yüksek cari açık, ekonomide güven eksikliği ve gidişatın yön değiştirmesi, sermaye çıkışları, devalüasyon beklentisi ve daha sonra ulusal para biriminin yüksek değer kaybının derinleştirdiği unsurları görmek mümkündür. Bu krizlerde artan cari açıkların en belirleyici sebep olduğunu söylemek yerinde olacaktır (Delice, 2003: 66-71; Edwards, 1995: 298, 302-309; Güloğlu ve Altunoğlu, 2002; Sachs, 1999; The World Bank, 2005: 238-247).

2.3.1. Washington Uzlaşısı Politikalarına Eleştiriler

Yukarıda açıklandığı üzere, 1980'li yıllardan itibaren bu politikaların yoğun bir şekilde uygulandığı Afrika ülkelerinde nitelikli bir ekonomik gelişme hamlesi başlatılamamış, 1990'lı yıllarda piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan Doğu Avrupa ve Merkezi Asya ülkelerinde beklenenden yüksek ve uzun süren ekonomik daralmalar yaşanmıştır. Bununla birlikte, 1990'lı yılların ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkeler yaygın bir biçimde finansal krizlerle karşılaşmıştır. Güney ve Doğu Asya ülkeleri hariç gelişmekte olan ülkelere "beklenen büyümenin yakalanamaması", ekonomilerde artan kırılganlık ve makroekonomik istikrarsızlık, sıklıkla yaşanan ve derin etkileri olan ödemeler dengesi sorunları ve finansal krizler Washington uzlaşısına dayalı politikalara yönelik eleştirileri artırmıştır (Memiş vd., 2010; Rodrik, 2006: 975, 977; The World Bank, 2005: 8-11, 29-30; Yıldırım, 2011: 8-12). Ayrıca ülkelerin farklı ekonomik birikimi, sorun ve fırsat alanları olmasına karşın tek tip politika setlerinin uygulanması ve ülke şartlarına uygun temel bir önceliklendirmenin

⁴ Daha geniş çerçevede; 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin borç krizleri, 1990'lı yılların ikinci yarısında ve 2000'li yılların başında yaşanan finansal krizler, 2008 yılı küresel krizi ve 2010'lu yılların Avrupa borç krizleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Edwards (1995), Ertürk ve Yılmaz (2014), Ezenwe (1993), Delice (2003), Güloğlu ve Altunoğlu (2002), Lane (2012), Memiş vd., (2010), Sachs (1999) ve Westphalen (1984).

bulunmayışı da diğer bir eleştiri konusu olmuştur (United Nations, 2017: 62-63; The World Bank, 2005: 11-12, 15-16; Yıldırım, 2011: 10-11).

The World Bank (2015: 10)' a göre bu politikalar konusunda ileri sürülebilecek belki de en önemli husus, devletin rolünü azaltıp piyasalara artan bir önem atfedilirken, kurumsallaşmanın rolünün ihmal edilmesidir. Benzer şekilde Rodrik (2006: 977-978)'de bu dönemde mal ve finansal piyasalarda düzenleyici ve denetleyici kurumların eksikliğine, zayıf yönetim ve yolsuzluk sorunlarına işaret edilmektedir. Naim (2000: 515)'e göre, bu yıllarda makroekonomik politika değişikliklerini yönlendiren ya da bu değişikliklerin amacına uygun olarak sonuçlanması için tamamlayıcı işlevler üstlenen etkin kurumlara kesin bir ihtiyaç hâsıl olmuştur.

Bahse konu politikalara yönelik eleştirilerin bir başka boyutunun da ekonominin işleyişinde devlete tanınan rolle ilgili olduğu düşünülmektedir. Washington uzlaşısı politikaları kapsamında, ekonomide devletin rolünün esasen “istikrar, özelleştirme ve liberalizasyon” politikaları ekseninde ve bu uygulamaların işleyişini sağlayacak biçimde sınırlı kılınması önerilmiştir. Bu anlayışa göre “en iyi hükümet, ekonominin işleyişine en az karışan hükümettir”. Böylece “daha küçük hükümet, daha serbest piyasalar” tercih sebebi olmaktadır (Commission on Growth and Development, 2008: 5,30; United Nations, 2017: 62). Kuşkusuz devletin ekonomik faaliyetlerde piyasaların yerine geçmesi veya dış dünyaya kapalı bir ekonomik yapı tercih sebebi olamayacağı gibi, hükümetlere tanınan bu rolün de oldukça dar kapsamlı olduğu açıktır. Ekonomik büyümenin itici unsurunu piyasa sinyallerine uyumlu olarak özel sektörün yatırım ve girişim kabiliyeti oluşturmaktadır. Ancak ekonomi büyüyüp geliştikçe etkin ve güvenilir hükümet politikalarının uzun dönemde kritik rolü olacaktır. Örneğin fiyat istikrarı ve mali disipline yönelik hükümet politikaları özel sektörün karşılaşacağı riskleri gidermeye ve sağlayacağı getiri imkânlarının artmasına katkı sunmakta, altyapı, eğitim ve sağlık alanındaki hükümet politikalarıyla daha kapsayıcı büyümenin sağlanması mümkün olmaktadır. Kamu politikaları toplumda fırsat eşitliği sunmakta ve aynı zamanda uzun dönemli bir bakış açısını mümkün kılmaktadır. Ekonomik büyümenin faydalarından herkesin adil yararlanamadığı ve fırsat eşitliğinin sağlanamadığı büyüme stratejilerinin başarı imkânı güç olacaktır (Commission on Growth and Development, 2008: 4-7). Ayrıca gelişme ekonomisi bakımından hükümetlerin rolü zamanla değişmekte, ülkelerin ve özel sektörün gelişmişlik düzeyine göre değişim ve gelişim göstermektedir. Dolayısıyla, ülkelerin politika tercihleri ya da uğraş alanları da devamlı olarak değişim ve gelişim halinde olmalıdır.

Diğer taraftan, uluslararası kuruluşlar destekli yapısal uyum ve istikrar programı uygulanan ülke ekonomilerinin resesyona girdiği, işsizliğin arttığı, özelleştirme uygulamaları ve eğitim, sağlık, tarımsal destekler gibi kamu harcamalarında yapılan kesintilerin de etkisiyle yoksulluk ve gelir eşitsizliğinde beklenen iyileştirmelerin sağlanamadığı hususları sıkça eleştirilen konular olmuştur (Lopez, 2012: 71-72; Memiş vd., 2010). Washington uzlaşısı politikalarının büyüme ve etkinlik merkezli olduğu, kalkınmanın en az büyüme kadar önemli olan gelir eşitsizliği dahil fırsat eşitsizliklerinin giderilmesine dair önermesinin olmadığı hususu eleştirilmiş, 1990'lı yılların sonlarından itibaren kurumsallaşmayla birlikte toplumda eşitsizliklerin giderilmesi konusu uluslararası gündemde ve ulusal stratejilerde yer edinmiştir (Birdsall vd., 2010: 29-31). Bu çerçevede, 1990'lı yılların sonlarından itibaren birinci nesil Washington uzlaşısı politikaları ana akım olarak korunurken, bunları tamamlayıcı nitelikte Merkez Bankaları özerkliği gibi yönetim ve kurumsallaşmaya önem atfeden, yoksulluk ve sosyal güvenlik politikalarını da içeren politikalar seti benimsenmiştir. Bu politikalar ikinci nesil ya da çok kullanılan ifadeyle post-Washington uzlaşısı politikaları olarak anılmıştır (Birdsall vd., 2010: 28; Rodrik, 2006: 978; Yıldırım, 2011: 18).

2.3.2. Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği

Dünya Bankası kriterlerine göre, satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına günlük 1,9 ABD Doların altında gelir ya da harcama miktarı aşırı yoksulluk olarak belirlenmekte; 1,9 ABD Doları kriteri az gelişmiş ülke, 3,2 ABD Doları alt-orta gelirli ülke, 5,5 ABD Doları üst-orta gelirli ülke ve 21,7 ABD Doları yüksek gelirli ülkelerin ekonomik şartlarında yoksulluk düzeyini ifade etmektedir (World Bank Group, 2018: 42, 69-70).

Tablo 2: Dünyada Mutlak Yoksulluk Oranları (Yüzde)

	1990	1999	2008	2015
1,9 ABD doları altı (Aşırı yoksulluk)	36,9	28,6	18,1	10,0
3,2 ABD Doları altı	55,1	50,6	38,2	26,3
5,5 ABD Doları altı	67,0	66,8	56,5	46,0

Kaynak: World Bank Group (2018: 42, 70)'e göre düzenlenmiştir.

Tablo 2'de görüleceği üzere, son 30 yılda dünyada mutlak yoksulluk⁵ oranlarında belirgin bir iyileşme sağlanmıştır. Buna rağmen, 2015 yılında dünya nüfusunun yüzde 10'una karşılık gelen 736 milyon kişi aşırı yoksulluk altında yaşamaktadır. 2015 yılında Sahra Altı Afrika ülkeleri nüfusunun yüzde 41'i aşırı yoksul durumdadır. Bununla birlikte, aynı yılda Güney Asya ülkeleri nüfusunun yüzde 81,4'ü, Sahra Altı Afrika ülkeleri nüfusunun yüzde 84,5'i üst-orta gelirli ülke şartlarında yoksul durumdadır. Aşırı yoksulluk oranında düşüş eğilimi son yıllarda yavaşlamış, 2019 yılı sonunda yaşanan Covid-19 salgını sonrası ise artış eğilimine geçmiştir. Bu oranın 2019 yılında yüzde 8,4, 2020 yılında yüzde 9,5 olacağı tahmin edilmektedir (United Nations, 2021a: 26; World Bank Group, 2018: 42,70). Mutlak yoksullukta sağlanan iyileşmeye rağmen yoksulluğun bir başka ölçümü olan görelî yoksulluk⁶, 1990'lı yılların ortalarından itibaren OECD ülkeleri ve gelişmekte olan ekonomilerin birçoğunda yükseliş eğilimi göstermiştir (OECD, 2014: 9). Görelî yoksulluk oranı 2016 yılında OECD ülkeleri genelinde yüzde 11,7'dir (OECD, 2019: 100).

Diğer taraftan gelir eşitsizliği, 1990 yılından günümüze dünya nüfusunun⁷ üçte ikisinin üzerinde (yüzde 71'i düzeyinde), hem gelişmiş ülkelerde hem de Çin ve Hindistan dâhil orta gelirli ülkelerin önemli bir bölümünde artmaktadır (United Nations, 2020: 3,27). 1920 yılını başlangıç alan Alvaredo vd. (2017) çalışmasında gelir eşitsizliğinin dünyanın büyük bir çoğunluğunda 1970'li yıllara kadar geçen uzun bir dönemde düşme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Ancak bu durum 1980'li yıllardan sonra tersine dönmüş, gelir eşitsizliği son 40 yılda dünyanın hemen hemen bütün bölgelerinde artmıştır (Alvaredo vd., 2017: 41, 67-77).

⁵ Mutlak yoksulluk, asgari yaşam standartlarında hayatın sürdürülebilmesi için gerekli temel ihtiyaçları karşılayabilecek gelir ya da harcamadan yoksun olma durumudur.

⁶ Mutlak yoksulluk genelde az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin sorunu iken, görelî yoksulluk gelişmiş ülkeler için de önem arz etmektedir. Görelî yoksulluk; kişi gelirinin ortalama yaşam standardının veya toplumun diğer kesimlerinin gelirinin ne derece altında kaldığıyla ilgilidir. Bu çalışmada görelî yoksulluk; harcanabilir medyan gelirin yüzde 50'sinin altında bir gelire sahip olma durumuna karşılık gelmektedir.

⁷ Çalışmada, verisi mümkün olan ve dünya nüfusunun yüzde 91'ine karşılık gelen 119 ülkenin kapsandığı belirtilmektedir.

Tablo 3: Gelir Eşitsizliği - Yüzdeler Nüfus Dilimleri Gelirlerinin Toplam Gelire Oranı (Yüzde)

	En yüksek yüzde 1'lik kesim			En yüksek yüzde 10'luk kesim			Alt yüzde 50		
	1980	2000	2020	1980	2000	2020	1980	2000	2020
ABD	10,5	17,4	18,8	34,2	42,9	45,5	19,1	14,6	13,3
Avrupa ülkeleri	8,3	10,9	11,7	30,6	35,6	35,8	20,8	17,3	19,0
Japonya	10,9	11,5	13,1	36,5	41,3	44,9	19,3	16,9	16,8
Çin	6,6	10,5	14,0	27,9	35,9	41,7	25,0	17,4	14,4

Kaynak: Alvaredo vd. (2017: 40-57, 67-77) ve Wid.World (2022) World Inequality Database verilerine göre düzenlenmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, dünya ekonomisinde sürükleyici konumda bulunan ABD, Avrupa ülkeleri, Japonya ve Çin'de 1980'li yıllardan sonra gelir eşitsizliği giderek artmıştır. Gelir dağılımı skalasında en yüksek gelire sahip yüzde 1'lik kesimin toplam gelirdeki payı, ABD'de 1980 yılında yüzde 10,5'ten 2020 yılında yüzde 18,8'e yükselmiştir. Buna karşılık, görece en düşük gelire sahip yüzde 50'lik kesimin, başka bir ifadeyle nüfusun yarısının toplam gelirdeki payı 1980-2020 yıllarında bahse konu her ülke ya da ülke grubunda düşmüş, Çin'de yüzde 14,4, ABD'de yüzde 13,3'e gerilemiştir. OECD (2019: 98)'ye göre, son 30 yılda, OECD ülkelerinde hanehalkı harcanabilir geliri cinsinden Gini Katsayısı ortalama 3 puan artarak 0,32'ye yükselmiştir.

Bununla birlikte Tablo 4'te görüldüğü üzere dünyada servet eşitsizliği gelir eşitsizliğine kıyasla çok daha yüksektir. Örneğin, 2020 yılında dünya genelinde oluşan gelirin yüzde 52,2'si, toplam servetin ise yüzde 75,4'ü dünya nüfusunun yüzde 10'una aittir.

Tablo 4: Dünya Genelinde Gelir ve Servet Eşitsizliği (2020 Yılı)

	Toplam gelirden payı (%)	Toplam servette payı (%)
En yüksek yüzde 1'lik kesim	19,3	37,5
En yüksek yüzde 10'luk kesim	52,2	75,4
Alt yüzde 50	8,4	2,0

Kaynak: Chancel vd. (2021: 26-27) ve Wid.World (2022) World Inequality Database verilerine göre düzenlenmiştir.

Ülke içi gelir eşitsizliğinin azaltılması bakımından, her durumda ve bütün ülkelerde geçerli tek bir politika seti sunmak mümkün olmamakla birlikte, ülke içinde herkesin eğitim başta olmak üzere yetenek gelişimi açısından fırsat eşitliğine sahip olması önemli görülmektedir. İnsanların potansiyellerini gerçekleştirme için desteklenmesi, yeterli iş ve istihdam imkânlarının oluşturulması gerekmektedir. Vergi ve kamu harcamaları gibi maliye ve para politikaları, daha genel ifadeyle makroekonomik politikalar gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde kurgulanmalıdır. Kaynak tahsisinde sosyal politikalara önem verilmelidir. Ayrıca dezavantajlı kesimlerin iktisadi, sosyal ve politik hayata katılımı güçlendirilmelidir (United Nations, 2020: 13-14,148).

2.3.3. İnsani Gelişme ve Yoksul Yanlısı Büyümeden Kapsayıcı Büyümeye Geçiş

Yukarıda Tablo 2’de görüleceği üzere, son 30 yılda dünya genelinde kayda değer bir iyileşme sağlanmış olmasına rağmen mutlak yoksulluk bilhassa az gelişmiş ülkelerde en temel sorun alanı olmaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra görece yoksulluk ve artan gelir eşitsizliğiyle birlikte iktisadi ve sosyal alanlarda yaşanan fırsat eşitsizliklerinin giderilmesi ihtiyacı önemini korumuştur. Bu çerçevede, 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) inisiyatifinde insani gelişmişliği konu edinen ve kısıtlı da olsa kalkınmanın sosyal boyutundaki gelişmeleri irdeleyen İnsani Gelişme Raporları yayınlanmaya başlanmıştır.

İnsani gelişmeyle, esasen, ekonomik büyümeden toplumda tüm bireylerin ne ölçüde fayda sağladığı konu edinilmektedir. Bu kapsamda insani gelişme, bireyin refah düzeyinde ve tercihlerinde artış olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle, insani gelişmişlik bireyin seçeneklerinde genişleme olarak tarif edilmektedir. İnsani gelişmişliğin ölçümünde sağlık imkânları, eğitim düzeyi ve ekonomik açıdan yeterli bir hayat standardına sahip olunmasına kritik önem atfedilmiştir (UNDP, 1990: 3, 10).

Bununla birlikte 2000 yılında uygulamaya konulan Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleriyle aşırı yoksulluk ve açlığın önlenmesi başta olmak üzere eğitim, sağlık ve çevre gibi kalkınmanın sosyal boyutları uluslararası gündemde daha görünür bir önemde yer almıştır (UNDP, 2016; United Nations, 2015b). Bu bağlamda ekonomi literatüründe yoksul yanlısı büyüme kavramı yer edinmiştir. Bergh and Melamed (2012: 3)’e göre Bin Yıl Kalkınma Hedefleri, başlangıçta Washington uzlaşısının büyüme öncelikli politikalarına bir ölçüde tepki olarak değerlendirilebilir.

Yoksul yanlısı büyüme literatürde, mutlak ve görece olarak, iki yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. İlki mutlak yoksulluğun giderilmesini konu edinmekte ve yoksul bireyleri yoksulluk sınırının üzerine çıkaracak gelir artışını hedeflemektedir. İkincisi daha çok görece yoksulluğun azaltılmasına odaklanmakta ve toplumun daha zengin kesimlerine kıyasla yoksulların gelirinde daha hızlı bir artışı amaçlamaktadır. Esasen, yoksul yanlısı büyümenin mutlak ve görece yaklaşımları birbiriyle ilişkili ve her biri diğerini büyük ölçüde tamamlayıcı niteliktedir (Klasen, 2010: 2; OECD, 2007: 19). Ancak yoksul yanlısı büyümenin her iki ayrımı da gelir boyutuyla sınırlı kalmakta, eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi gelir dışı konuları doğrudan ele almamaktadır. Nitekim OECD (2007: 13,32)’ye göre, yoksul yanlısı büyümenin yoksulluğun maddi olmayan boyutlarındaki gelişmeleri de içerecek şekilde güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu tartışmalarla birlikte, 2000’li yılların sonuna doğru ekonomik büyümeyi yoksul yanlısı büyümeden daha geniş ve ileri bir kavramsal çerçeveye taşıyan ve büyümenin kapsayıcılık niteliğinin artırılmasını öngören bir yaklaşıma geçiş yaşandığı görülmektedir (Ali, 2007: 7; Ranieri ve Ramos, 2013: 4-7).

3. GÜNÜMÜZ GELİŞME EKONOMİSİ POLİTİKALARINDA ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomik Büyümenin Kapsayıcılık Niteliğinin Artırılması

Ekonomilerde büyüme bireylerin üretken olmasını sağlayacak biçimde geniş manada bir kalkınma süreci için gerekli bir şart niteliği taşımakla birlikte, kuşkusuz bu süreçte tek başına yeterli olamayacaktır. Ekonomik büyüme ekonomilerde uzun dönemli gelişme açısından başlı başına nihai bir amaç olarak görülmemelidir (Commission on Growth and Development, 2008: 1; OECD, 2014: 8). Bu düşünceden hareketle, iktisadi ve sosyal alanda “ekonomik büyümenin ötesinde” daha geniş politika ve tedbir setine yer verilmesi

önerilmekte, geçmiş tecrübelerin, karşılaşılan sorunların ya da yaşanan eşitsizliklerin kaçınılmaz bir gereği olarak sürdürülebilir kalkınma ve büyümenin kapsayıcılık niteliğinin artırılması hususu giderek önemini artırmaktadır (OECD, 2020).

Sürdürülebilir kalkınma, şu anki neslin ihtiyaçlarının gelecek nesillerin imkân ve fırsatlarından ödün vermeden karşılanmasıdır. Bu çerçevede, ilki 2000 yılında 15 yıllık süre için uygulamaya konulan Binyıl Kalkınma Hedeflerinden sonra, 2015 yılında yine Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 70/1 sayılı kararlarla 2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri uygulamaya konmuştur (UNDP, 2016; United Nations, 2015a). Binyıl Kalkınma Hedeflerini daha kapsamlı boyuta taşıyan 2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle ulusal ve uluslararası düzeyde kalkınma sorunları ve politika öncelikleri ele alınmaktadır. Günümüz gelişme ekonomisi politikalarının temel uğraş alanlarını büyük ölçüde şekillendiren ve 2030 Gündemi olarak da adlandırılan sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle “hiç kimsenin geride kalmaması” ana ilkesi benimsenmekte, iktisadi, sosyal ve çevresel konulardan oluşan üç ana eksen kapsamında 17 hedef (ilke) ve 169 alt hedef ya da tedbire yer verilmektedir. 2030 Gündemi, özü itibarıyla, parasal yoksulluğun ve diğer yoksunlukların, gelir ve cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesini, eğitim ve sağlık başta olmak üzere toplumda fırsat eşitsizliklerinin azaltılmasını, beşeri yetkinliklerin geliştirilmesini, altyapı, yenilikçilik ve sanayileşmede ilerlemeyle birlikte tam ve üretken istihdamın ve kapsayıcı büyümenin sağlanmasını öngörmektedir. Aynı zamanda çevrenin korunması ve iklim değişikliğinin olası etkilerinin giderilmesi ile daha yaşanabilir bir dünya ve sürdürülebilir kalkınma için küresel işbirliği amaçlanmaktadır (UNDP, 2016: 4; United Nations, 2015a; 2019a).

Sürdürülebilir kalkınma gündemi ekseninde günümüz gelişme ekonomisi politikalarının üzerinde önemle durduğu husus ekonomik büyümenin kapsayıcılık niteliğinin artırılmasıdır. Bu bağlamda, kapsayıcı büyümenin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birçoğuyla yakinen etkileşim içinde olduğu düşünülmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin özellikle 8. hedefi herkes için uygun iş imkânı sunan, üretken ve tam istihdam seviyesi sağlayan, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyümenin teşvik edilmesini öngörmektedir (United Nations, 2015a: 19; 2021a: 42-43).

Kapsayıcı büyüme, “eşit fırsatlar sunan” (Ali ve Zhuang, 2007: 10), “yaşam standartlarında geniş tabanlı iyileşme sağlayan” (WEF, 2018b; 5), “insan odaklı” (OECD, 2018: 3) ekonomik büyüme olarak nitelendirilmektedir. Kapsayıcı büyüme, daha açık bir ifadeyle, ekonomik büyümeye toplumda tüm kesimlerin katkı sunması ve büyümenin sağladığı fırsat ve imkânlardan herkesin fayda sağlaması olarak tarif edilebilir. Kapsayıcı büyümenin ölçümüne yönelik çalışmalar, henüz gelişme aşamasında olmakla birlikte, dar ve geniş kapsamda olmak üzere esasen iki yaklaşım çerçevesinde sürdürülmektedir. Bu bağlamda, büyüme ve gelir eşitsizliğine dayalı dar kapsamlı analizlerin yanı sıra; büyüme ve gelir eşitsizliğinde iyileşmeyle birlikte istihdam, temel altyapı, eğitim, sağlık, sosyal koruma gibi hususlardaki gelişmeleri bir bütün olarak ele alan kapsayıcı büyüme bileşik endeki ve gösterge seti çalışmaları yürütülmektedir.

3.2. Ekonomide Plan ve Pragma Dayalı Süreç Yönetimi

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birbiriyle ilişkili yapısı ve 2030 Gündeminin uygulanması ulusal düzeyde bütüncül bir yapıda plan, program ve stratejilere olan ihtiyacı tekrar ön plana çıkarmış ve bu hedef ve politikaların kalkınma plan veya stratejilerine aktarımı yaygınlaşmıştır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine toplumda her düzeyde farkındalık oluşturulması, kamu bütçesiyle ilişkisinin kurulması ve tüm taraflarca sahiplenilmesine önem verilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma politikalarının uygulama imkânlarının artırılması amacıyla kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve akademik dünyanın birlikte bu sürece katılımı kritik önemde görülmektedir. Bu amaçla plan

ve politikaların tasarımı, uygulama ve gözden geçirme aşamalarına tüm taraflarının katılımına gayret gösterilmektedir (United Nations, 2019a: 32-33).

Bu doğrultuda, Chimhowu vd. (2019) çalışmasında son on yılda ekonomilerinde bir biçimde ulusal kalkınma planı uygulayan ülke sayısının iki katından fazla arttığı görülmektedir. Ulusal kalkınma planı uygulayan ülke sayısı 2006-2018 döneminde 62 ülkeden 134 ülkeye çıkmış, böylece, dünya nüfusunun yüzde 80'ine karşılık gelen bir coğrafyada ekonomilerde plan ve program süreçleri işletilir hale gelmiştir (Chimhowu vd., 2019: 76). Ulusal kalkınma planı uygulanmasında, herşeyden önce, kalkınma faaliyetlerinin koordinasyonunda ve gerekli yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde piyasaların kendi başına yeterli olamayacağı düşüncesi belirleyici olmaktadır. Ancak günümüzde yaşanan bu gelişmede ülkelerin çok boyutlu ve birbiriyle ilişkili özellikler arz eden 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma hedef ve politikalarına uyum çalışmalarında kapsamlı plan ve programlara ihtiyaç duyulması etkili olmaktadır. Ayrıca az gelişmiş ülkelere finansman sağlanması için bu ülkelerde yoksulluğun giderilmesi ve insani gelişmişlik düzeyinin artırılmasına yönelik faaliyetlerin bir program çerçevesinde yürütülmesi beklenmektedir. Küreselleşmenin yol açtığı fırsat ve tehditleri yönetebilme ihtiyacının da bu gelişmede etkili olduğu belirtilmektedir (Chimhowu vd., 2019: 81,87). Diğer taraftan iklim değişikliğine yönelik tedbirlerin ulusal plan ve politikalara entegrasyonunun sağlanması ihtiyacı da konunun bir başka önemli boyutunu teşkil etmektedir (United Nations, 2015a: 23).

Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda görülen bu “yeni planlama” anlayışı sürdürülebilir kalkınma hedeflerini karşılama gayretiyle yetinmeyip aynı zamanda küresel gelişmelere uyum sağlanması ve ülke içi sorunların üstesinden gelinmesini amaçlamaktadır. Söz konusu Plan içeriklerine yönelik yapılan “ifade/kelime incelemesinde”, planların önemli bir kısmının sırasıyla yatırımların artırılması, kapasite geliştirme, ekonomik büyüme, yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma hususlarını konu edindiği görülmektedir (Chimhowu vd., 2019: 76-77, 83).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 70/1 Kararında görüleceği üzere, dünya genelinde sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması bu gündemin ulusal düzeyde sahiplenme düzeyine büyük ölçüde bağlı olduğundan, ülkelerin kendi insiyatifleriyle ve gönüllü olarak hazırladıkları ülke ya da ilerleme raporları bu sürecin ana dayanağını oluşturmaktadır (United Nations, 2015a: 31-34). Bu çerçevede sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ilanından itibaren ülkelerin bu hedefleri ulusal plan ve stratejilerine taşıdığı, uygulama gücünün artırılması için birçok ülkede koordinasyon birimlerinin oluşturulduğu belirtilmektedir. Bu hedeflere uyumluluk bakımından 2016-2018 yıllarında 110 ülkede gönüllü gözden geçirme raporlarının Birleşmiş Milletler Yüksek Düzeyli Siyasi Forumuna sunulduğu ve 35 ülkenin bütçelerini belirgin bir şekilde bu hedeflerle ilişkilendirdiklerine işaret edilmektedir (United Nations, 2019b: xx).

3.3. Ekonominin Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılması

Uluslararası rekabet gücü, üzerinde anlaşılan tek bir tanıma ya da sınırlı sayıda belirleyiciye indirgenemeyecek ölçüde geniş bir özellik arz etmektedir. Uluslararası rekabet gücü kazanımı, yüklenen anlama göre makro (ülke), mikro ya da sektörel boyutuyla ele alınmaktadır. Avrupa Komisyonuna göre uluslararası rekabet gücünün genel kabul gören makro düzeyde tanımı, ülke nüfusuna sürdürülebilir bir temelde yüksek ve gittikçe artan hayat standardı ve çalışmak isteyenlere istihdam imkânı sağlama gücüdür. Bu bağlamda uluslararası rekabet gücü ülkenin bütüncül (genel) ekonomik performansını ifade etmektedir (European Commission (2006: 19). Dünya Ekonomik Forumu (WEF) çalışmalarında uluslararası rekabet gücü, ekonominin verimlilik düzeyiyle ve buna etki eden tüm faktörlerle ilişkili görülmektedir

(Porter, 2004: 31; WEF, 2018: 1-5). Porter (2004: 31) ülkelerin güçlü hukuki ve kurumsal yapıları ve makroekonomik politikalarının refah düzeylerinde iyileşme sağlanması için önemli bir potansiyel sunduğunu belirtmekte, ancak servetin gerçekte mikro düzeyde oluşturulduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede Kibritçioğlu (1996:4)'nda mikro düzeyde uluslararası rekabet gücü, yerli bir firmanın ürünlerinin fiyatı ile kalite, satış sonrası hizmetler ve teslimde dakiklik gibi fiyat dışı unsurlar bakımından yurtiçinde ve uluslararası piyasalarda rakiplerine kıyasla aynı durumda ya da daha üstün olmasıdır.

Ekonomide yaşanan küresel dalgalanmalar, teknolojide hızlı değişim, jeopolitik gerginlik vb. nedenlerle dünya konjoktörü hızlı değişmekte, ülke ekonomileri daha savunmasız ya da kırılğan hale gelmektedir. Ekonomik istikrarın geçmişe kıyasla çok daha güçleştiği bu ortamda ekonominin rekabet gücü, başka bir ifadeyle verimlilik düzeyini oluşturan faktörlerde sağlanacak iyileşmeler uzun dönemli büyüme performansının en önemli belirleyicisi niteliğindedir. Ülkelerin olası kriz ya da şoklara dayanım kapasitesini geliştirmesi uluslararası rekabet gücününün temel belirleyicilerinde⁸ sağlayacağı üstünlüklere bağlı olacaktır (WEF, 2018a: ix, 1-2). Bu bakımdan Dünya Ekonomik Forumu 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin ve Endüstri 4.0'ın etkilerini dikkate alarak, ulusları rekabet gücü metodolojisinde 2018 yılından itibaren değişikliğe gitmiştir. Finansal krizlerin ve teknolojideki değişimin sosyo-ekonomik etkilerini içerecek şekilde revize edilen rekabet gücü metodolojisinde, ülkelerin uluslararası rekabet gücü dört temel unsura dayandırılmaktadır. Bunlar; i) ekonomilerin dışsal şoklara ve finansal krizlere dayanım gücü (esnekliği), ii) kamuda karar alıcıların, şirketlerin ve çalışanların değişen koşullara uyum kapasitesi (çevikliği), iii) yenilikçiliğin teşviki, iv) beşeri sermayenin geliştirilmesi ve "insan odaklı" kalkınma sürecinin gerçekleştirilmesidir. (WEF, 2018a: 37-38).

Bu bağlamda ekonomide yaygın bir tabanda sektörel çeşitlilik sağlanarak üretim ve ihracat kapasitesi artırılmalı, emek yoğun sektörler dâhil iktisadi faaliyetlerde teknolojik gelişme, yenilikçilik ve yüksek katma değer oluşumu teşvik edilmeli, finansmana erişim, KOBİ'ler ve girişimcilik güçlendirilmelidir. Ekonominin yüksek verimlilikte genç, kadın ve dezavantajlı kesimler dâhil tam ve üretken istihdam düzeyine kavuşması amaçlanmalıdır (United Nations, 2015a: 19-20).

3.4. Teknolojik Değişim, Dijitalizasyon ve Mesleki Beceri Kazanımı

Teknolojide yaşanan hızlı gelişmelere, küreselleşme ve dijitalizasyonun oluşturduğu şartlara uyum açısından değişen işgücü talebine uygun mesleki becerilerin geliştirilmesi bilhassa önem arz etmektedir. Bu şartlarda işgücü piyasasına mümkün olan en uygun şartlarda erişim temel yeteneklerde güçlü olmayı, duygusal zekâ ve özgün becerilere sahipliği gerekli kılmaktadır. Yeni teknolojiler ve buna uygun iş yapış biçimleri yeni ve daha üretken işlerde fırsatlar oluştururken, bir kısım işgücünü olumsuz etkilemekte ve büyümenin kapsayıcılığı açısından riskler taşımaktadır. Bu bağlamda geleceğin rekabet koşullarında eğitim sistemi ve işgücü piyasası arasındaki etkileşim, mesleki ve teknik eğitim dâhil her düzeyde nitelikli eğitim, iş başında eğitim ve hayat boyu öğrenme başarısı kapsayıcı bir büyüme sürecinin gerçekleştirilmesinde belirleyici olabilecektir (OECD, 2018: 39-40, 82-101). Bu süreçte başarılı okul ve iş geçişinin sağlanması ve aktif iş gücü politikaları, işgücü talebine uygun beceri kazanımına ve yeni iş fırsatlarından faydalanılmasına katkı sunabilecektir (United Nations, 2020: 155-157).

⁸ Ülkelerin uluslararası rekabet gücü; kurumsal yapı, temel altyapı, bilgi ve iletişim altyapısı, makroekonomik istikrar, sağlık, eğitim ve mesleki yetkinlikler, mal, sermaye ve işgücü piyasalarının etkinliği ve piyasa büyüklüğü, iş dünyası dinamizmi ve yenilikçilikte kaydedilecek gelişmelere bağlı görülmektedir.

Bazen “yıkıcı teknolojiler” olarak da adlandırılan ve dördüncü endüstri devrimi ya da kısaca Endüstri 4.0 olarak ifade edilen genetik, robotik, yapay zekâ, nesnelerin interneti, üç boyutlu yazıcılar ve diğer dijital teknolojilerdeki hızlı gelişmeler iktisadi ve sosyal hayatta da değişime yol açmaktadır. Bu değişimin herşeyden önce ekonominin alt sektörlerinde ve iş gücü piyasasında kazanan ve kaybedenleri olabilmektedir. Yüksek yetenekli iş gücü bu gelişmelerden fayda sağlarken, özellikle rutin işler yapan düşük ve orta yetenekli çalışanlar olumsuz etkilenmektedir. Bu durumun devam etmesi, görece düşük yetenekli işgücüne olan talebi azaltarak iş gücü piyasasında “polarizasyonu” artırmakta, aynı zamanda gelir eşitsizliğini derinleştirmektedir (United Nations, 2020: 5-6).

Bu çerçevede, iktisadi ve sosyal alanda dengeli ya da adaletli bir gelişmenin sağlanması mesleki beceri gelişimine yatırımı, yeterli ve kapsayıcı sosyal koruma sistemlerini ve sosyal dışlanmanın önlenmesini gerekli kılmaktadır. Ekonomik büyümeye bütün bireylerin katkı sunarak fayda sağlaması bakımından eğitimden erken ayrılmanın önlenmesi, eğitimin her kademesinde ve mesleki eğitimde kalite ve kapsayıcılığın artırılması, hayat boyu eğitim ve mesleki becerilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir (European Commission, 2019b: 9).

3.5. İklim Değişikliği ve Covid-19 Salgını

United Nations (2021a: 20)’de 2020 yılı küresel ortalama sıcaklığının sanayi öncesine kıyasla 1,2 derece arttığı belirtilerek, Paris Anlaşmasıyla öngörülen 2050 yılında net sıfır karbondioksit emisyonunun sağlanması ve küresel ortalama sıcaklık artışının 1,5 dereceyle sınırlı kılınması hedefinden sapma kaygısı taşınmaktadır. Benzer şekilde, Avrupa Birliği Komisyonu küresel sıcaklığın sanayi öncesine (1850-1900) kıyasla yaklaşık 1 derece arttığını ve her on yılda 0,2 derece yükseldiğini belirtmektedir. Şayet gerekli önlemler alınmaz ise küresel sıcaklığın 2060’lı yıllarda 2 derece yükselebileceğine işaret edilmektedir. Bu bağlamda yuksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınma açısından gelecek yıllarda küresel sıcaklık artışının 1,5 dereceyle sınırlı tutulması için kararlı bir tutumun gösterilmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir (European Commission, 2018: 2; 2019a: 4). Avrupa Birliği; Yeşil Mutabakatı yeni büyüme stratejisi olarak belirlemiş, 2020 yılında yayınladığı yeni Sanayi Stratejisinde iklim nötr ve dijital ekonomiyi “ikiz dönüşüm” ifadesiyle temel iki öncelik olarak benimsemiştir (European Commission, 2019a: 2; 2020)

Birleşmiş Milletler 2020 yılı İklim Değişikliği Raporunda Covid-19 salgını ve iklim değişikliği birbiriyle bağlantılı görülmektedir. Buna göre, salgın hastalıkları önlemek ya da daha az hasarla atlatabilmek aynı zamanda çevre dostu bir ekonomik modeli gerekli kılmaktadır. Bu amaçla hem gelir ve istihdam düzeyini artıran hem de tabiat ve iklim şartlarını iyileştiren bir büyüme sürecinin sağlanması; düşük emisyonlu kalkınma, temiz enerji üretimi, iyi işleyen bir ekosistem ile sürdürülebilir bir üretim ve tüketimi gerekli kılmaktadır (United Nations, 2021b: 12).

United Nations (2020: 7-8)’e göre küçük ölçekli tarım kesimi, yöreye özgü faaliyetlerle işgal edenler ve kırsal alanda yaşayan nüfus dahil yoksul ve güvencesiz şartlarda yaşayan kesimler iklim değişikliğinden daha çok etkilenmekte, aynı zamanda bu etkilerin üstesinden gelebilmek için daha sınırlı kaynaklara sahip bulunmaktadır. Ülke grupları açısından incelendiğinde, iklim kaynaklı ekonomik kayıplar miktar olarak yüksek gelirli ülkelerde fazla olmasına rağmen, GSYH’ya oranla düşük gelirli ülkelerde yüksek gelirli ülkelere kıyasla 4 katından daha fazla olduğu tespit edilmektedir (CRED ve UNISDR, 2018: 16,25; United Nations, 2020: 92). Dolayısıyla, iklim değişikliği toplumda bir yandan yoksulluğun yaygınlaşmasına ve derinliğinin artmasına yol açarken, aynı zamanda gelir dağılımının daha da bozulmasına sebep olmaktadır. Ayrıca iklim değişikliğinin tetiklediği tahribatlar gelecek nesillerin geçim kaynaklarını yok etmekte, bu durum de gelir eşitsizliğinin nesiller arası aktarımına yol açmaktadır (United Nations, 2020: 7-8).

3.6. Sosyal Koruma Sistemlerine Yönelik Artan İhtiyaç

Sosyal koruma bir “insan hakkı” olarak, hayatın bütün dönemlerinde olası risklere karşı korunmayı, yoksulluk ve güvencesizliği önlemeyi ve tüketim düzenliği sağlamayı amaçlayan politika ve programlar bütünüdür. Sosyal koruma sistemleri primli ödemeler niteliğindeki sosyal sigorta ve primsiz, başka bir ifadeyle bütçe ya da vergilerle finanse edilen sosyal yardımlardan oluşmaktadır. OECD tanımlamasında olduğu üzere, yaygın bir kabul halinde aktif işgücü politikaları da sosyal koruma kapsamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede sosyal koruma sistemi sosyal sigorta, sosyal yardımlar ve aktif işgücü politikalarından oluşmaktadır. Daha ayrıntılı ifadeyle sosyal koruma; işsizlik, hastalık, sağlık koruma, yaşlılık, engellilik, aile ve çocuk, dul ve yetim aylık veya ödemeleri, aktif iş gücü politikaları ile diğer gelir güvencesi sunan aynı ve nakdi yardımları kapsamaktadır. Bunların yanı sıra, Avrupa Birliği ulusal hesaplarında daha geniş çerçevede eğitim harcamalarının da sosyal koruma kapsamında değerlendirildiği görülmektedir.⁹

Yeterli bir sosyal koruma sisteminin oluşturulması, yoksuluk ve gelir eşitsizliğinin giderilmesi bakımından ülke stratejilerinin en temel öncelik alanını oluşturmaktadır. Ancak halen sosyal koruma imkânlarının en az bir tanesinden etkin bir şekilde faydalanabilen kesim dünya nüfusunun sadece yüzde 45’ini oluşturmaktadır. Bu oran Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunda yüzde 90’ı aşarken, Sahra Altı Afrika ülkelerinde yüzde 15’in altına düşmektedir. Halen dünya nüfusunun sadece yüzde 29’u tam kapsamlı sosyal koruma sistemine sahiptir (ILO, 2017: 1,9, 245-246; United Nations, 2020: 148,158).

Diğer taraftan, küresel düzeyde aşırı yoksullukta geçmiş yıllarda belirgin bir düşüş eğilimi yaşanmasına rağmen, yaşanan doğal afetlerin ve özellikle Covid-19 salgınının bu eğilimi tersine çevirdiği görülmektedir. Covid-19 salgınının iktisadi ve sosyal hayatta derin etkilerinin yaşandığı 2020 yılında küresel düzeyde yoksulluk artmış ve aşırı yoksulluk oranı 2019 yılındaki yüzde 8,4 düzeyinden 2020 yılında yüzde 9,5’e yükselmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde her türde yoksulluğun önlenmesi ve dünya genelinde aşırı yoksulluk oranının yüzde 3’ün altına indirilmesi hedeflenmesine rağmen, 2030 yılında aşırı yoksulluk oranının bu şartlarda ancak yüzde 7’ye inebileceğine işaret edilmektedir. Bununla birlikte, gelir eşitsizliğinin bir göstergesi olan Gini katsayısının Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılında yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde yüzde 6 arttığı tahmin edilmektedir. Bu şartlarda artan gelir eşitsizliğinin giderilmesi, yoksul ve güvencesiz kesimlerin Covid-19 salgını ve diğer doğal afetlerin ve ekonomik krizlerin etkilerinden korunması ve hanehalkı gelirlerinin yoksulluk sınırının altına düşmemesi için güçlü sosyal koruma sistemlerine olan ihtiyaç eskiye kıyasla daha da artmaktadır. Pandemi ve diğer doğal afetlere karşı etkin ve acil müdahaleye hazır olunması kaçınılmaz bir gereklilik haline gelmektedir (United Nations, 2015a: 15; 2021a:8-34; World Bank Group, 2018: 39)

Bu çerçevede; 1980’li yıllarda genel kabul gören ve ana hatlarıyla kamunun ekonomide ağırlığının azaltılması ve piyasa kurallarının hâkim kılınmasını öngören liberal politikalara rağmen, OECD ülkeleri genelinde sosyal koruma harcamalarının payı uzun dönemde sürekli artış eğilimi göstermiştir. Özellikle 2008 yılı finansal krizi döneminde artan sosyal harcama ihtiyacı bu artışta çok daha fazla etkili olmuştur.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eurostat (2019), ILO (2017) ve United Nations (2020: 159-162).

Tablo 4: OECD Ülkeleri Genelinde Kamu Sosyal Koruma Harcamaları (GSYH içinde yüzde pay)

	1980	1990	2000	2007	2009	2019
OECD ortalaması	14,5	16,5	17,5	17,8	20,8	20,0

Kaynak: OECD (2021). OECD Data – Social spending.

OECD sosyal harcama verilerine göre düzenlenen Tablo 4’de görüldüğü üzere, 1980 yılında kamu sosyal koruma harcamalarının¹⁰ GSYH içinde payı OECD ülkeleri genelinde yüzde 14,5 iken, 2007 yılında 3 puanın üzerinde bir artışla yüzde 17,8’e çıkmıştır. 2008 yılı küresel finansal krizin etkisiyle 3 puanlık ani bir yükselişle 2009 yılında yüzde 20,8 olmuş ve daha sonraki yıllarda bu seviyede seyretmiştir. Benzer şekilde, Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılı ve sonrasında artan sosyal koruma harcamaları ihtiyacı nedeniyle bu oranın daha da yükseleceği açıktır. Bu verilerden de görüleceği üzere, mevcut eşitsizliklere ilave olarak gerek olası ekonomik krizler, gerekse Covid-19 salgını ve iklim değişikliğinin tetiklediği doğal afetlerin daha da derinleştirdiği yoksulluk ve gelir eşitsizliği gelecekte etkin sosyal koruma sistemlerine ve bunun finansmanına olan ihtiyacın önemini artıracaktır.

Nitekim Covid-19 salgınının dünya genelinde üretim ve istihdam üzerinde yoğun etkilerinin¹¹ hissedildiği 2020 yılında artan kamu sosyal destek programlarının finansmanında bütçe imkânlarının yetersiz kalması veya uygun transfer esnekliğinin olmayışının da etkisiyle ülkelerin borç stokunda önemli artışların olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Genel Yönetim Bütçe Dengesi ve Brüt Borç Stoku

	Bütçe Açığının GSYH’a oranı (%)		Brüt Borç Stoğunun GSYH’a oranı (%)	
	2019	2020	2019	2020
Dünya	-3,7	-10,7	83,7	98,7
Gelişmiş Ülkeler	-3,0	-10,9	103,7	122,8
Avro Bölgesi	-0,6	-7,2	84,0	98,0
ABD	-5,7	-14,7	108,2	133,6
Yükselen ve Gelişmekte Olan Ekonomiler	-4,7	-9,7	54,8	64,0
Çin	-6,3	-11,2	57,3	67,3
Düşük Gelirli Ülkeler	-3,8	-5,5	44,2	49,0

Kaynak: Eurostat (2021) ve IMF (2021a: 21)’ye göre düzenlenmiştir.

¹⁰ Bu harcamalar nakit transferleri, aynı yardımlar ile vergi kolaylıklarından oluşmakta; düşük gelirli hane halkına, yaşlı, hasta, engelli, işsiz veya gençlere yönelik destek ya da ödemeleri içermektedir.

¹¹ 2020 yılında dünya ekonomisi yüzde 3,1 daralmıştır. Dünya ekonomide yaşanan bu daralma, gelişmiş ülkelerde yüzde 4,5, gelişmekte olan ülkelerde yüzde 2,1 olmuştur. Bu yılda Avro Bölgesi yüzde 6,3, ABD ekonomisi yüzde 3,4 küçülmüştür. Aynı yıl dünya imalat sanayii üretimi yüzde 6,8 azalmıştır. 2020 yılında dünya genelinde işsizlik oranı, bir önceki yıla kıyasla 1,1 puan artarak yüzde 6,5’e yükselmiştir. Ülkelere turist girişleri 2019 yılındaki 1,5 milyar seviyesinden 2020 yılında yüzde 74,6 daralmayla 381 milyona düşmüştür (IMF, 2021b: 111; United Nations, 2021a: 15-16, 42).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında, Keynes'in ekonomilerde tam istihdamın sağlanması için devletin talep artırıcı uygulamalarının gerekli olduğu yönündeki önermeleri ve akabinde İkinci Dünya Savaşının ekonomilerde oluşturduğu ağır tahribatın üstesinden gelinmesi ihtiyacı kalkınma iktisadının yaygın olarak uygulanmasında etkili olmuştur. Bu dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde ithal ikameci politikalar uygulanmış, korumacı dış ticaret politikaları, özel sektör yatırımlarının teşviki, planlı ve birbirini tamamlayıcı kamu yatırımları yoluyla geniş bir çeşitlilikte yerli üretimin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, "Altın çağ" olarak adlandırılan 1950-1973 döneminde ekonomik büyüme ve ihracatta daha önce görülmedik düzeyde yüksek artışlar sağlanmış, bu yıllar dünya ekonomisinde birçok yönüyle yüksek ekonomik performansın sergilendiği dönem olmuştur.

Ancak, 1970'li yıllarda dünya ekonomisinde zorluklarla karşılaşmış, 1971 yılında Bretton Woods sisteminin altın ve Dolar bazlı uluslararası para sistemi terkedilmiş, 1973 yılında petrol fiyatlarındaki artışla birlikte ithal girdilerin maliyeti yükselmiş ve verimlilik artışında yavaşlama eğilimi fiyatlar üzerinde giderek artan enflasyonist baskı oluşturmuştur. Daha sonra 1979 yılı petrol krizinin de etkisiyle 1974-1979 yılları arasında artan enerji ithalatı yükümlülükleri, yüksek enflasyon ve ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu dönemde gelişmiş ülkelerin enflasyonu düşürmeye yönelik politikalarının da etkisiyle, Asya ülkeleri hariç olmak üzere dünya genelinde düşük büyüme, işsizlikte artış ve artan enflasyonun tetiklediği stagflasyon ortamına girilmiştir. Diğer taraftan, Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelere dış borçlar artmış ve "kalkınmanın kayıp on yılı" olarak nitelendirilen 1980'li yıllar iç ve dış faktörlerin etkisiyle borç krizlerinin yaşandığı dönem olmuştur.

Bu çerçevede 1980'li yıllardan sonra kamu müdahalesini salık veren kalkınma politikalarından uzaklaşmıştır. Buna karşılık fiyat istikrarının sağlanması, dış ticaret ve sermaye hareketlerinde serbestleşme, kamu harcamalarının azaltılması ve özelleştirme uygulamaları önceliğinde, ekonominin işleyişinde piyasa mekanizmasına ağırlık veren neoliberal anlayış yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak, literatürde Washington uzlaşısı olarak ta özetlenen bu politikalarla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir dağılımında beklenildiği biçimde yeterli gelişme sağlanamamıştır. Bununla birlikte ekonomilerde artan kırılganlık ve sıklıkla yaşanan finansal krizler bu politikalara yönelik eleştirileri artırmıştır. Bu politikaların büyüme ve etkinlik merkezli olduğu, kalkınmanın en az büyüme kadar önemli olan gelir eşitsizliği dâhil fırsat eşitsizliklerinin giderilmesine dair önermesinin olmadığı hususu temel eleştiriler arasında yer almıştır.

Ülke ekonomilerinin farklı özellik ya da sorunları olmakla birlikte 1990'lı yılların ortalarından itibaren karşılaşılan finansal krizlerin birçok bakımdan ortak yanları görülmektedir. Aşırı değerli ulusal para birimi, dış dünyayla faiz oranı farklılığının yüksek olması, kriz öncesi büyüyen ekonomiye kısa vadeli sermaye girişleri ya da kısa vadeli dış borçlarda artış, bankacılık denetleme sisteminde sorunlar ve özel sektöre açılan riskli krediler yaşanan krizlerde temel sebepler olarak belirtilebilir. Bununla birlikte daha makro düzeyde irdelendiğinde; yüksek enflasyon, bütçe açıkları, tasarruf oranlarında düşüklük ve yüksek cari açık, zamanla ekonomide güven kaybı, sermaye çıkışları, develüasyon beklentisi ve ulusal para biriminde yüksek değer kaybının derinleştirdiği unsurları görmek mümkündür. Artan cari açıkların yaşanan finansal krizlerde en belirleyici sebep olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Halen dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 10'una karşılık gelen aşırı yoksul bulunmaktadır. Aşırı yoksulluk oranında düşüş eğiliminin son yıllarda yavaşladığı, 2019 yılı

sonunda yaşanan Covid-19 salgını sonrası ise tekrar artış eğilimine geçtiği görülmektedir. Ayrıca gelir eşitsizliğinin, 1980'li yıllardan günümüze dünyanın hemen hemen bütün bölgelerinde arttığı görülmektedir. Bununla birlikte dünyada servet eşitsizliği gelir eşitsizliğine kıyasla çok daha yüksektir. Bu bağlamda mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk ve artan gelir eşitsizliğiyle birlikte fırsat eşitsizliklerinin giderilmesi ihtiyacı her geçen gün önemini korumuştur. Böylece, 1990'lı yıllarda insani gelişme ve yoksul yanlısı büyüme, 2000'li yıllarda Binyıl Kalkınma Hedefleri, daha sonra sürdürülebilir kalkınma ve kapsayıcı büyüme çabaları ulusal ve uluslararası gündemde yer edinmiştir.

Bu çerçevede, geçmiş tecrübeler ile iktisadi, sosyal ve çevresel konularda ulusal ve uluslararası düzeyde karşılaşılan sorunların da etkisiyle, günümüz gelişme ekonomisi politikalarında etkinlik, büyüme ve istikrar eksenli yaklaşımdan ziyade, daha geniş bir perspektifte sürdürülebilir kalkınma ve büyümenin kapsayıcılık niteliğinin artırılması çabaları görülmektedir. Günümüz gelişme ekonomisi politikaları kapsamında ayrıca şu tespit ve önerilerde bulunmak mümkündür:

- Geline nokta, 1980 sonrası uygulanan tek tip piyasa yanlısı politikalar yerine ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan sorunlara odaklanan, iktisadi, sosyal ve çevresel konularda daha dengeli bir gelişme sürecinin amaçlandığı görülmektedir.
- Bu amaçla, ülke içi sorunların yanısıra ekonomilerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uyum ve olası finansal krizlere dayanım gücünün artırılması ihtiyacı ulusal düzeyde plan, program ve stratejilere olan ihtiyacı tekrar artırmış ve bu hedeflerin kalkınma plan veya stratejilerine aktarımı yaygınlaşmıştır. 1960'lı yılların planlı kalkınma modelinden farklı olmakla birlikte, son 10 yılda bir biçimde plan ve program uygulayan ülke sayısının iki katından fazla arttığı görülmektedir. Ulusal plan ya da stratejilerin sahiplenme gücünün artırılması bakımından, politika oluşturma, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerine kamu, özel kesim ve akademik dünyada ilgili tüm tarafların katılımının sağlanması önem arz etmektedir.
- 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma gündemi ekseninde günümüz gelişme ekonomisi politikalarının üzerinde önemle durduğu husus ekonomik büyümenin kapsayıcılık niteliğinin artırılmasıdır. Bunun için önümüzdeki dönemde özellikle genç nüfus olmak üzere istihdam imkânlarının artırılmasına, her türde yoksulluk, gelir eşitsizliği ve sosyal alanda fırsat eşitsizliklerinin giderilmesine, herkes için makul iş imkânı sağlayan uygun yatırım ve iş ortamının sağlanmasına gayret edilmelidir.
- Ekonomik istikrarın geçmişe kıyasla çok daha güçleştiği ve giderek daha çetin bir rekabetin yaşandığı günümüz koşullarında ekonominin uluslararası rekabet gücü kazanımı uzun dönemli büyüme performansının en önemli belirleyicisi niteliğindedir. Bu bağlamda ekonomide yaygın bir tabanda sektörel çeşitlilik sağlanarak üretim ve ihracat kapasitesi artırılmalıdır. Emek yoğun sektörler dâhil iktisadi faaliyetlerde teknolojik gelişme, yenilikçilik ve yüksek katma değer oluşumu teşvik edilmeli, KOBİ'ler ve girişimcilik güçlendirilmelidir. Ekonominin yüksek verimlilikte genç, kadın ve dezavantajlı kesimler dâhil üretken ve tam istihdam düzeyine kavuşması hedeflenmelidir. Nitelikli ve uzun dönemli bir gelişme açısından beşeri sermayenin güçlendirilmesine ve insan odaklı bir kalkınma sürecinin işletilmesine gayret edilmelidir.
- Gelişmekte olan ülke finansal krizlerinden çıkarılan tecrübeler ışığında kalkınmanın finansmanı açısından yurtiçi tasarrufların artırılması, kısa dönemli sermaye girişleri başta olmak üzere dış borçlanmanın sürdürülebilir kılınması ve ekonomide bilhassa yüksek cari açıktan kaçınılması önemli görülmektedir.
- Ekonomik büyümenin itici unsurunu piyasa sinyallerine uyumlu olarak özel sektörün yatırım ve girişim kabiliyeti oluşturmaktadır. Ancak ekonomi büyüyüp geliştikçe

kararlı, güvenilir ve etkin hükümet politikalarının uzun dönemde kritik rolü olacaktır. Ekonomide arzu edilen politikaların uygulanmasını teşvik eden, izleme ve değerlendirmesini yapan ve gerekli yönlendirmede bulunan etkin kurumsal yapıların oluşturulması önem arz etmektedir. Ayrıca ekonominin ve özel sektörün gelişmişlik düzeyine göre ülkelerin politika tercihleri ya da uğraş alanları devamlı olarak değişim ve gelişim halinde olmalıdır.

- Ülke içi gelir eşitsizliğinin azaltılması bakımından herkesin eğitim başta olmak üzere fırsat eşitliğine sahip olması, bireylerin yetenek gelişimi açısından desteklenmesi, iş ve istihdam imkânlarının oluşturulması gerekmektedir. Bununla birlikte makroekonomik politikalar gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde kurgulanmalı, kaynak tahsisinde sosyal politikalara önem verilmeli, dezavantajlı kesimlerin iktisadi ve sosyal hayata katılımı güçlendirilmelidir.
- Endüstri 4.0 olarak da adlandırılan teknolojiye gelişmelere, küreselleşme ve dijitalizasyonun oluşturduğu şartlara uyum açısından değişen işgücü talebine uygun mesleki becerilerin geliştirilmesi bilhassa önem arz etmektedir. Bu bağlamda eğitim sistemi ve işgücü piyasası arasında etkileşim, başarılı okul ve iş hayatı geçişi, mesleki ve teknik eğitim dâhil her düzeyde nitelikli eğitim, iş başında eğitim ve hayat boyu öğrenme imkânları geleceğin rekabet koşullarında belirleyici olabilecektir.
- Küçük ölçekli tarım kesimi ve yöreye özgü faaliyetlerle iştigal edenler dâhil yoksul ve güvencesiz şartlarda yaşayan kesimler iklim değişikliğinden daha çok etkilenmekte, aynı zamanda bu etkilerin üstesinden gelebilmek için daha sınırlı kaynaklara sahip bulunmaktadır. Ayrıca iklim değişikliğinin tetiklediği tahribatlar gelir eşitsizliğinin nesiller arası aktarımına yol açmaktadır. Bu açıdan hem gelir ve istihdam düzeyini artıran hem de tabiat ve iklim dengesini koruyan bir büyüme sürecinin sağlanması, düşük emisyonlu kalkınma, iyi işleyen ekosistem, sürdürülebilir bir üretim ve tüketim yapısı gerekli görülmektedir.
- 1980’li yıllarda ekonomide kamunun ağırlığının azaltılmasını öngören politikalara rağmen, OECD ülkeleri genelinde ekonomide sosyal koruma harcamalarının payı uzun dönemde sürekli artmış eğilimi göstermiştir. Mevcut eşitsizliklere ilave olarak gerek olası ekonomik krizler, gerekse Covid-19 salgını ve iklim değişikliğinin tetiklediği doğal afetlerin daha da derinleştirdiği yoksulluk ve gelir eşitsizliği gelecekte etkin sosyal koruma sistemlerine ve bunun finansmanına olan ihtiyacın önemini artıracaktır. Nitekim Covid-19 salgınının ekonomilerde yoğun etkilerinin hissedildiği 2020 yılında artan kamu sosyal destek programlarının finansmanında bütçe gelirlerinin yetersiz kalması veya uygun transfer esnekliğinin olmayışının da etkisiyle ülkelerin brüt borç stokunda önemli artışların olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ali, I. (2007). Pro-poor to inclusive growth: Asian prescriptions. *The ERD Policy Brief Series*. No. 48. Metro Manila: Asian Development Bank.
- Ali, I. ve Zhuang, J. (2007). Inclusive growth toward a prosperous Asia: Policy implications. *The ERD Policy Brief Series*. No: 97. Metro Manila: Asian Development Bank.
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2017). *World Inequality Report 2018*. World Inequality Lab.
- Berber, M. (2019). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Yedinci baskı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Bergh, G. ve Melamed, C. (2012). *Inclusive growth and a post-2015 framework*. London: Overseas Development Institute.

- Birdsall, N., de la Torre, A. ve Felipe, V.C. (2010). The Washington consensus: Assessing a damaged brand. *Policy Research Working Paper*, 5316. World Bank.
- Chancel, L, Piketty, T., Saez, E. ve Zucman, G. (2021). *World Inequality Report 2022*. World Inequality Lab.
- Chimhowu, O.A, Hulme, D. ve Munro, L.T. (2019). “The ‘New’ national development planning and global development goals: Processes and partnerships”. *World Development*, 120, 76–89.
- Commission on Growth and Development (2008). *The growth report: Strategies for sustained growth and inclusive development*. Washington, DC: The World Bank.
- CRED and UNISDR (2018). *Economic losses, poverty & disasters (1998 - 2017)*. Centre for Research on the Epidemiology of Disasters and The UN Office for Disaster Risk Reduction.
- Delice, G. (2003). Finansal krizler: Teorik ve tarihsel bir perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 57-81.
- Edwards, S. (1995). *Crisis and reform in Latin America: From despair to hope*. New York: Oxford University Press.
- Ertürk, E. ve Yılmaz, D. (2014). Latin Amerika borç krizi ve Avrupa için çıkarılacak dersler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 159-174.
- European Commission (2006). *European competitiveness report 2006*. Enterprise and Industry. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission (2018). A clean planet for all - A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy. COM(2018)773 final. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0773> Erişim Tarihi: 05.10.2021
- European Commission (2019a). The European green deal. COM(2019)640 final. Brussels. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/european-green-deal-communication_en.pdf
- European Commission (2019b). *Annual sustainable growth strategy 2020*. COM(2019)650 final. Brussels. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2020-european-semester-annual-sustainable-growth-strategy_en.pdf
- European Commission (2020). A new industrial strategy for Europe. COM(2020)102 final. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1593086905382&uri=CELEX:52020DC0102>. Erişim Tarihi: 05.10.2021
- Eurostat (2019). *The European system of integrated social protection statistics - ESSPROS Manual and user guidelines*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2021). Euroindicators - Provision of deficit and debt data for 2020 - first notification. 48/2021. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11563047/2-22042021-AP-EN.pdf/19f07f1a-49dd-29be-fbf0-857dc423519f?t=1619026271193> Erişim Tarihi: 10.10.2021.
- Ezenwe, U. (1993). The African debt crisis and the challenge of development. *Intereconomics*, 28(1), 35-43.

- Glyn, A., Hughes, A., Lipietz, A. ve Singh, A. (1998). The rise and fall of the Golden Age. *Wider Working Paper*, WP 43. World Institute for Development Economics Research of the United Nations University.
- Güloğlu, B. ve Altunaoğlu, E. (2002). Finansal serbestleşme politikaları ve finansal krizler Latin Amerika Meksika Asya ve Türkiye krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, 107-134.
- ILO (2017). *World Social Protection Report 2017–19*. Geneva: PRODOC.
- IMF (2021a). World Economic Outlook Update July 2021: Fault lines widen in the global recovery. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/07/27/world-economic-outlook-update-july-2021> Erişim Tarihi: 10.10.2021.
- IMF (2021b). *World Economic Outlook October 2021: Recovery during a pandemic*. Washington, DC: International Monetary Fund, Publication Services.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. Geliştirilmiş 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kibritçioğlu, A. (1996). Uluslararası rekabet gücüne kavramsal bir yaklaşım. A. Kibritçioğlu (Ed.). *Uluslararası (makro) iktisat-Okumalar*. (ss.1-16). Ankara: 72 TDFOB Yayıncılık.
- Klasen, S. (2010). Measuring and monitoring inclusive growth: Multiple definitions, open questions, and some constructive proposals. *ADB Sustainable Development Working Paper Series*, No: 12, Metro Manila: Asian Development Bank.
- Lane, P.R. (2012). The European sovereign debt crisis. *The Journal of Economic Perspectives*, 26(3), 49-67
- Lopes, C. (2012). Economic growth and inequality: The New Post-Washington consensus. *RCSS Annual Review*, 4, 69-85. <https://journals.openedition.org/rccsar/426> Erişim Tarihi: 25.12.2021.
- Maddison, A. (1989). Economic growth in the twentieth century. E.J. Perkins (Ed.), *The world economy in the 20 th century* in (pp. 13-42). Development Centre Studies. OECD.
- Memiş, H., Kara, M. ve Tayfur, L.(2010). Yoksulluk, yapısal uyum programları ve Sahra Altı Afrika ülkeleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14): 325-346.
- Naim, M. (2000). Fads and fashion in economic reforms: Washington consensus or Washington confusion?. *Third World Quarterly*, 21(3), 505-528.
- OECD (2007). *Promoting pro-poor growth - Policy guidance for donors*. DAC Guidelines and Reference Series. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2014). *All on board-Making inclusive growth happen*, OECD Secretariat and Ford Foundation.
- OECD (2018). *Opportunities for all: A framework for policy action on inclusive growth*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2019). *Society at a glance 2019 - OECD social indicators*. Development Centre Studies, Paris: OECD Publishing.
- OECD (2020). *Beyond growth - Towards a new economic approach*. New approaches to economic challenges. Paris: OECD Publishing.

- OECD (2021). OECD Data – Social spending. <https://data.oecd.org/social-exp/social-spending.htm> Erişim Tarihi: 20.12.2021
- Öney, E. (1977). *İktisadi planlama*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Özdemir, S. (2005). Başlangıcından günümüze refah devletlerinde sosyal harcamaların analizi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 153-204.
- Pamuk, Ş. (2020). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. XII. basım. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Porter, M.E. (2004). Building the microeconomic foundations of prosperity: Findings from the business competitiveness index. M.E. Porter, K. Schwab, X. Sala-i-Martin, A. Lopez-Carlos (Ed.). *Global Competitiveness Report 2003-2004* in (pp. 29-56). World Economic Forum.
- Ranieri, R. ve Ramos, R.A. (2013). Inclusive growth: Building up a concept. *Working Paper*, No: 104. Brasilia: International Policy Centre for Inclusive Growth.
- Rodrik, D. (2016). Goodbye Washington consensus, Hello Washington confusion? A review of the World Bank's economic growth in the 1990s: Learning from a decade of reform. *Journal of Economic Literature* 44(4): 973-987.
- Sachs, J.D. (1999). Creditor panics: Causes and remedies. *Cato Journal*, 18(3), 377-390.
- Singh, A. (2008). Historical examination of the Golden Age of full employment in Western Europe. *MPRA- Münih Personel RePEc Archive*. MPRA Paper No. 24304. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/24304/> Erişim Tarihi: 25.09.2021.
- The World Bank (2005). *Economic growth in the 1990s: Learning from a decade of reform*. Washington, DC: The World Bank Group.
- UNDP (1990). *Human Development Report 1990*. New York: United Nations Development Programme. Oxford University Press.
- UNDP (2016). *From MDGs to sustainable development for all-Lessons from 15 years of practice*. New York: United Nations Development Programme.
- United Nations (2015a). *Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development*. The General Assembly, A/RES/70/1. https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E Erişim Tarihi: 20.09.2021.
- United Nations (2015b). *The Millennium Development Goals Report 2015*. New York.
- United Nations (2017). *World economic and social survey 2017: Reflecting on 70 years of development policy analysis*. E/2017/50/Rev.1-ST/ESA/365. New York: United Nations publication.
- United Nations (2019a). *Report of the Secretary-General on SDG progress 2019*, Special Edition, New York: United Nations publication.
- United Nations (2019b). *Global Sustainable Development Report 2019: The Future is now: Science for achieving sustainable development*. New York: Department of Economic and Social Affairs.
- United Nations (2020). *World Social Report 2020 - Inequality in a rapidly changing world*. New York: United Nations publication.

- United Nations (2021a). *The Sustainable Development Goals Report 2021*. New York: United Nations publication.
- United Nations (2021b). *Climate Change Annual Report 2020*. Bonn: UNFCCC.
- Waterston, A. (1969). *Development planning – Lessons of experience*. Third printing. Baltimore: The John Hopkins Press.
- WEF (2018a). *The Global Competitiveness Report 2018*. Geneva: World Economic Forum.
- WEF (2018b). *The inclusive development index 2018-Summary and data highlights*. Geneva: World Economic Forum.
- Westphalen, J. (1984). Origin and consequences of the debt crisis and ways of solving it. *Intereconomics*, 19(2), 71-77.
- Wid.World (2022). World Inequality Database. <https://wid.world/data/> Erişim tarihi: 15.01.2022
- World Bank Group (2018). *Piecing together the poverty puzzle*. Poverty and shared prosperity 2018. Washington DC: World Bank Publications.
- WTO (2021). *World Trade Statistical Review 2021*. Geneva: World Trade Organization.
- Yıldırım, C. (2011). Birinci ve ikinci nesil Washington uzlaşması: Neoliberal iktisat politikalarının 1980’den sonraki evrimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2): 1-23.